

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

A

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI

Bakalářská práce

2011

autor: Martin Šícha

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

A

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI

Agresivita žáků středních škol

Autor: Martin Šícha

Vedoucí práce: Doc. JUDr. Jan Hejda, PhD.

Studijní program Sociální pedagogika, specializace bezpečnostní služby

Datum odevzdání : 15. 2. 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č.111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Č. Budějovicích, dne 15.2. 2011

.....

podpis

zde vložit protokol

Anotace

Tato práce poukazuje na problém, který existuje na celé řadě našich středních škol. Je to problém vzájemného agresivního chování žáků mezi sebou, projevy agresivity vůči pedagogům a projevy agresivity v mimoškolním prostředí. Práce chce ukázat rozdíly v chování žáků a reakce pedagogů na tento negativní společenský jev na různých druzích středních škol. Rovněž rozebírá příčiny tohoto jevu z hlediska přístupu rodiny a veřejnosti.

OBSAH

1. AGRESIVITA

- 1.1 Vymezení pojmů agresivita a agrese.....9
- 1.2 Problém vzrůstu agresivního chování.....11
- 1.3 Stupnice agresivity.....11
- 1.4 Rozdíl v chování v rámci pohlaví.....12

2. PŘÍČINY AGRESIVNÍHO CHOVÁNÍ

- 2.1 Okolního prostředí.....13
 - 2.1.1 Rodinné prostředí.....14
 - 2.1.2 Prostředí střední školy.....15
 - 2.1.3 Vrstevníci.....15
 - 2.1.4 Masmédia.....17
- 2.2 Osobnostní faktory.....17

3. NEJČASTĚJŠÍ PROJEVY AGRESIVITY

- 3.1 Šikana.....19
 - 3.1.1 Příčiny šikany.....20
 - 3.1.2 Znaky začínající šikany.....22
 - 3.1.3 Vývoj šikany.....23
 - 3.1.4 Různé formy šikany.....24
 - 3.1.5 Následky šikany.....25
- 3.2 Urážky.....26
- 3.3 Vandalismus.....27

4. PRÁVNÍ DŮSLEDKY A TRESTNOST ŠIKANY

- 4.1 Řešení školní šikany.....29
- 4.2 Role pedagoga.....30

4.3 Role agresora.....	31
5. EMPIRICKÁ ČÁST	
5.1 Předmět výzkumu.....	33
5.2 Výzkumný cíl.....	33
5.3 Metodologie šetření.....	33
5.4 Výzkumné otázky.....	34
5.4.1 Setkáváte se v současnosti s projevem agresivity u žáků?.....	34
5.4.2 V čem vidíte důvody tohoto chování?.....	35
5.4.3 Jaké je podle vás řešení tohoto problému?.....	35
5.5 Vyhodnocení výsledků šetření.....	35
6. NĚKTERÉ FORMY PREVENCE A NÁPRAVA	
6.1 Prevence v rodině.....	37
6.2 Prevence ve škole.....	38
6.3 Preventivní spolupráce rodiny a školy.....	38
6.4 Vhodné volnočasové aktivity.....	39
6.5 Preventivní působení výchovných poradců a odborníků.....	40
6.6 Podpora státu.....	41
7. SOUHRN.....	43
8. ZÁVĚR.....	43
9. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	46

Úvod

Agresivní chování žáků středních škol a mládeže celkově není v současnosti ničím mimořádným. S projevy agresivního chování se setkáváme každý den v různých situacích a na různých místech. Vzestup tohoto negativního společenského jevu nelze nijak numericky ani objektivně vyjádřit, protože neexistují žádné hodnoty, které by nám udávaly, co je ještě společensky přípustné a co již ne. Současný stav je většinou zdůvodňován tím, že dnešní životní styl je mnohem rychlejší a je mnohem více orientován na vlastnictví materiálních prostředků. Mladí lidé jsou méně ohleduplní, sobečtí a orientovaní jen a jen na svůj prospěch. Na druhou stranu si je třeba říci, že jistá míra agresivity je pro sebeprosazení nezbytná a pro život žádoucí. Ve své práci se věnuji té formě agresivity, která překračuje únosnou míru a způsobuje svým obětem psychickou a někdy i fyzickou újmu. Dnes není ničím mimořádným, že se s projevy agresivního chování žáků střetávají středoškolští učitelé během své každodenní praxe.

Kde a kdy hledat první příznaky? Jak správně a adekvátně reagovat? Jaké důsledky vyvozovat, když problém nastane? Jaká je nejlepší prevence z hlediska rodiny a školy? To jsou otázky, na které tato práce hledá odpověď.

Práce si klade za cíl nastínit problém výskytu agresivního chování žáků středních škol z perspektivy učitelů. Učitelé vypovídají s jakými formami projevu agresivního chování žáků se v dnešní době střetávají, jaké jsou podle nich příčiny agresivity žáků a jaké metody volí vůči těmto žákům z důvodu co nejúčinnější reakce na nastalou situaci, aby čelili možným následkům. Sami učitelé uvádějí možná opatření, která mohou výskyt agresivního chování v dnešní škole omezit.

Bakalářská práce je rozdělena na teoretickou a empirickou část. V teoretické části vymezují základní pojmy, uvádím příčiny agresivního chování a nejčastější projevy agresivity. V empirické části se věnuji proběhlému výzkumu.

1. AGRESIVITA

1.1 Vymezení pojmů agresivita a agrese

Agresivita

„ Sklon k útočnému jednání vůči druhému. Určitou míru lze pozorovat u každého jedince. Podle jednotlivých teorií je agresivita buď geneticky zakotvená, nebo je odpovědí na vnější podněty, popřípadě se jí člověk učí jakožto vzorci chování. Podle psychoanalytické teorie je možno agresivitu přetvořit do různých podob. Pojetí agresivity jako původní autonomní síly by znamenalo, že člověk je v zásadě nepřátelsky naladěn vůči kultuře a musí být vystaven institučnímu tlaku mírnícímu ničující účinky těchto hnutí na společenské formy života. Většina sociologických teorií agresivity nevidí její kořeny v biologické nebo psychické struktuře osobnosti, ale ve vztahu jedince k jeho sociálnímu prostředí. Sociologie zkoumá výchovné procesy a struktury (např. rodinu), které mají vliv na zvládnutí agresivity. K dalším vlivům mohou patřit oslabení sociální kontroly, zvýšená horizontální mobilita, růst měst, etnické konflikty, propagandistická prezentace nových zbrojních technologií (válečné filmy) nebo násilí ukazované v médiích. O skutečném vlivu násilí v médiích na nárůst agresivního chování se vede diskuse.“¹

Z této definice vyplývá, že agresivita v určité míře je přirozená lidská vlastnost.

¹ Jandourek, J.: Sociologický slovník. Praha: Portál, 2001, s. 16

Agrese

„ Akt nepřátelství nebo útoku směřující vědomě k poškození druhého, k omezení jeho svobody a ke způsobení psychické nebo fyzické bolesti. V přeneseném smyslu se pojem používá i pro vztahy mezi neosobními celky, např. se mluví o agresi jednoho státu vůči druhému. Agrese u jedince může být myšlenková (nepřátelství zůstává ve sféře představy), verbální, fyzická a zaměřená proti věcem nebo osobám. Agrese přesunutá je zaměřená na jiný objekt, než který agresi původně podnítl. “²

Tato definice jasně říká, že agrese je jednání vědomě směřující ke způsobení fyzické nebo psychické újmy jiné osobě.

Příbuzné pojmy

Asertivita - asertivita je způsob komunikace a jednání, kterým člověk vyjadřuje a prosazuje upřímně, otevřeně a přiměřeně své myšlenky, city, názory a postoje, jak pozitivní tak i negativní podoby. Postupuje tak, aby neporušoval asertivní práva svá ani ostatních lidí.

Hněv – je považován za primární emoci, je emoční reakcí vzbuzenou překážkou nebo rušením na cestě k cíli, zraněním, ohrožením a je charakteristický typickými obličejovými grimasami, podrážděním parasympatického i sympatického nervstva a skrytými nebo otevřenými aktivitami útoku. Hněv jako formu agresivního chování většinou směřujeme vůči lidem, kteří nám jsou sympatičtí.

Násilí – použití fyzické síly proti jiné osobě s cílem překonat odpor této osoby a fyzicky jí ublížit.

² Jandourek, J.: Sociologický slovník. Praha: Portál, 2001, s. 16

1.2 Problém vzrůstu agresivního chování

Každý den se můžeme přesvědčit o tom, že agresivita dětí a mládeže má rostoucí tendenci. Bylo by krátkozraké tento problém omezit jen na školní a rodinné prostředí.

Nejvíce se o příčinách agresivity hovoří ve spojení s výchovou v rodinném prostředí, protože ta bývá ponejvíce považována za její příčinu. V současné době ovšem vyvstává jako velký problém vzrůst agresivního chování ve školním prostředí, který je zejména markantní v rámci středních škol. Zde se nejedná jen o vzájemné projevy agrese mezi žáky navzájem, ale dnes bohužel čím dál častěji o agresivitu vůči pedagogům. Přehlížení tohoto jevu nebo jeho omlouvání má viditelné důsledky.

O tom, že agresivita dětí v tomto věku roste se denně přesvědčujeme např. v městské hromadné dopravě, obchodech, kulturních akcích atd. Mládež v dnešním rychlém životním stylu jen málo uznává hodnoty jako je pomoc slabším a dříve narozeným např. nabídnout staršímu člověku místo v městské hromadné dopravě. Na základních školách není prostor pro výuku morálky, protože se předpokládá, že toto si žáci přinášejí z domova. Na středních školách bývá většinou již pozdě.

1.3 Stupnice agresivity

Agresivita i láska mají ve vývoji dítěte stejně důležitou úlohu. Vnitřní napětí a prudkost jsou zdrojem dětské energie a motivace, která je nutná k sebepřekonávání. Agresivita je částí přirozenosti člověka.³

V případě, že dojde k překročení mezí, začíná se agresivita projevovat negativně. Tímto způsobem ubližuje mladý člověk nejen sám sobě, ale také

³ Antier, E. *Agresivita dětí*. Praha: Portál, 2004, s. 9

svému okolí. Edelsberger rozlišuje **čtyři stupně agresivity**, a to podle míry, kterou se agresivita vyznačuje.⁴

agrese bez vnějších projevů – v tomto případě probíhá agrese pouze v myšlení dítěte. Je velice zrádná, protože není vidět. Dítě se často samo nedokáže vyrovnat s negativními pocity a dochází k přejití na vyšší stupeň.

agrese, která se projeví navenek – tento druhý stupeň se projevuje například nadávkami, výhrůzkami, posměšky, či hrubými výrazy

agrese projevující se destruktivním chováním – zde se jedná například o rozbíjení předmětů, bouchání dveřmi, či úmyslné ničení okolní přírody

fyzické napadení druhé osoby – čtvrtý stupeň je stupněm nejtěžším, protože se jedná o ohrožování zdraví jiného člověka

V nejširším pojetí (ne jen biologickém) je agresivita chápána jako vlna chovat se agresivně. Jedinec, který disponuje velkou mírou agresivity má v mnoha situacích velký sklon k agresivnímu jednání.⁵

Různé stupně agresivity od sebe nelze jednoznačně oddělit. Ve většině případů se tyto stupně navzájem prolínají a doplňují a fungují jako ucelený systém.

1.4 Rozdíl v chování v rámci pohlaví

V procesu dospívání se u mládeže projevují různé formy vzdorování a sklony k negativismu. I děti pocházející z rodin s dobrou výchovou s nástupem puberty vzdorují příkazům a odmítají poslušnost. Jsou vztahovačné a v afektu jsou schopny nepřiměřené agrese a odporu.⁶

⁴ Edelsberger, L. a kol. *Defektologický slovník*. Jinočany: H&H, 2000.

⁵ Čermák, I. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta, 1999, s. 13

⁶ Čačka, O. *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*. Brno: Doplněk, 2000, s. 338

Dle řeči statistik se agresivita týká spíše mužské části populace. Je to způsobeno tím, že statisticky nejpočetnějším jevem je fyzické napadení, což je převážně doména mužské části populace. Vrchol agresivity u dívek nastává kolem patnácti let věku a u chlapců kolem osmnáctého roku věku. Tyto tři roky odstupe jsou často zdůvodňovány rozdílnou dobou nástupu puberty u obou pohlaví. Proto je také agresivita na středních školách doménou mužské části populace.

Projevy agresivního chování jsou v rámci pohlaví rozdílné, což je převážně způsobeno fyziologickými rozdíly a výchovou. Dívky jsou vychovávány k tomu, aby byly spíše citové založeny. Dá se říci, že vůči dívkám je uplatňován styl výchovy, kde převažuje láska a něžnost. Dívky jsou vnímány jako zranitelnější a proto jsou ze strany rodičů více opečovávány a chráněny. Výchova chlapců směřuje spíše k přípravě na roli živitele rodiny a zvládnání různých životních situací. Nicméně i přes tyto rozdíly roste v poslední době i agresivita dívek. Její projevy nejsou tak razantní jako u chlapců, ale je skrytější a rafinovanější. Její největší nebezpečí spočívá v tom, že se o ní téměř nehovoří.

Pro dívčí agresivitu je typická pestrost a rozmanitost. Zahrnuje jak projevy sebepoškozování, kde převládá anorexie a bulimie, které patří mezi typické projevy autoagresivity, dále agresivita psychická. Ta je zastoupena např. intrikami a pomluvami. Fyzická agrese je u dívek vyjímečná a naopak výše uvedené projevy autoagresivity jsou vyjímečné u chlapců.

2. Příčiny agresivního chování

2.1 Okolní prostředí

Agresivita může mít mnoho různých příčin. To si většina lidí neuvědomuje a za vším vidí zpravidla jen jednu příčinu. Takové uvažování je chybné, protože na vzniku agresivity se podílejí jak osobnostní faktory tj. fyzické a psychické

vlastnosti osobnosti, tak i sociální prostředí. Na vyvolání agrese je zpravidla potřeba přítomnosti všech těchto faktorů. Je téměř nepravděpodobné, aby agresi vyvolal jen jeden z nich.

2.1.1 Rodinné prostředí

Pravdou je, že dítě potřebuje ve své rodině pocit lásky. Ne ovšem pocit laskání a hýčkání, ale pocit bezpečí a opory. V tomto pojetí znamená mateřská láska náročnost a přísnost ne sebeobětování.⁷

Rodina je primární skupinou, ve které dítě tvoří velkou část svého života. Je to jeden z nejzásadnějších faktorů, které ovlivňují jeho jednání a chování.

V první řadě dobře fungující rodinné prostředí vytváří nenahraditelné a citové zázemí, v druhé řadě dítě vidí v rodičích nenahraditelný vzor, který se snaží později v dospělosti napodobovat. Osobnost dítěte se utváří již v prvních měsících těhotenství. Na ni má vliv vztah matky k dosud nenarozenému dítěti, její psychika a podle řady odborníků také např. alkohol nebo tabák.

Děti s agresivním chováním často pocházejí z rodinného prostředí, které se označují jako problémové. Mezi tyto rodiny často patří rodiny ekonomicky slabší, rodiny se vztahovými problémy nebo neúplné rodiny. Děti z těchto rodin bývají nejisté a snaží se způsobem získat určitou pozici ve svém okolí. Jestliže je odezva okolí nulová, tyto děti bývají deprivovány a reagují agresivně.

Značný vliv na dítě má autorita jeho rodičů. Autorita by měla být založena na základě vzájemného porozumění ne na základě podřízenosti a nadřízenosti. Vztah vzájemného porozumění je pro dítě důležitý k dosažení pocitu sebedůvěry a zárukou jeho nekomplikovaného růstu.

⁷ Matějček, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1986, s. 39

2.1.2 Prostředí střední školy

Přínos školy a vzdělávání celkově je vývoji dítěte zcela zásadní. V rámci středoškolského vzdělávání se stává součástí prostředí, kde je hodnocen na základě odvedené práce a svých dovedností. Poprvé zažívá pocit konkurence vrstevníků a pocit z hodnocení svého výkonu. Zde si vytváří svůj postoj k práci, který ho bude provázet celý život.⁸ Střední škola je bezesporu pozitivní částí života mládeže. Výchovný účinek na dospívající mládež je nesporný, ale může působit i negativně. Tento negativní jev je často vyvolán negativním vztahem mezi učitelem a žákem nebo rodinou a školou. Jestliže takovýto problém nastane, tak ve velkém množství případů dochází k narušení vzdělávacího procesu, který může způsobit negativistický přístup ke studiu a někdy i životu a celé společnosti.

Význam osobnosti učitele je nezpochybnitelný. Stejně jako odbornost učitele je důležitá i jeho lidská zralost, která se projevuje v kontaktu se studenty. Učitel by měl projevovat v kontaktu se studenty určitou dávku psychologické erudice a nebyť jen znalcem svého předmětu.⁹

Každý pedagog se vyznačuje jedinečným stylem, kterým své žáky učí. Jedná se vlastně o jedinečný styl chování pedagoga žákům. Žáci aniž si to uvědomují toto chování nevědomě napodobují. Jestliže pedagog, který uplatňuje autoritativní nebo dominantní přístup je v kontaktu s citlivějšími žáky, tak odezvou může být uzavřenost do vlastního nitra nebo naopak agresivní odezva.

2.1.3 Vrstevníci

Převážná většina žáků středních škol dosahuje v prvním ročníku věku, kdy se začíná odpoutávat z vlivu rodičů, kteří již nejsou pro ně v tomto věku tak

⁸ Mühlpachr, P. *Sociopatologie*. Brno: Books print s.r.o.,2008. s. 140

⁹ Čačka, O. *Psychologie dítěte*. Tišnov: Sursum, 1996, s.86

nepostradatelní jako dříve a více začínají vyhledávat kontakt s vrstevníky ve svém okolí.

V období puberty se formují skupiny mládeže, které čítají tři až šest členů. Mají společné zájmy a jejich trvání končí většinou nástupem adolescence¹⁰

Již v prvním ročníku střední školy se mládež v tomto věku stává členem skupiny, která má vliv jak na jeho studium, tak na jeho další vývoj. Na mládež nepůsobí jen její vrstevníci ve škole, ale také ve sportovních oddílech, různých volnočasových aktivitách a všude tam, kde se mladí lidé setkávají. Skupina vrstevníků je pro mládež důležitou součástí životního stylu, protože v jejím rámci dochází k životním zkušenostem, postojům a přebírání zásad chování. Ve skupině existuje určitý styl chování, který má za následek, že skupina má vliv na myšlení a uvažování svých členů. V rámci skupiny probíhá z psychologického hlediska učení nápodobou, který má vliv na způsob vyjadřování, vztah k rodičům, pedagogům, škole, opačnému pohlaví, alkoholu a drogám.

Vrstevnické skupině lze dělit na bezproblémové a závadové. Závadová skupina nutí svého člena k tomu, aby se účastnil různých závadových aktivit mezi něž patří i agresivita proti svému okolí.

Dá se říci, že opačným problémem je část mládeže, která stojí mimo jakoukoliv skupinu. Z této skupiny jedna část zůstává nadále sama, druhá se snaží založit svoji vlastní partu. Tato snaha je typická pro agresivní jedince, kteří po založení své vlastní skupiny stanou v jejím čele a realizují své plány. Jestliže jsou členové takové skupiny přemýšlejší stejným stylem, potom roste agresivita celé skupiny.

¹⁰ Čačka, O. *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*. Brno: Doplněk, 2000, s. 316

2.1.4 Masmédia

Každý den čteme a slýcháme o škodlivém vlivu masmédií na růst a vývoj mládeže a jejich vlivu na vzrůst agresivity mládeže. Jestliže mládež od útlého věku sleduje televizní vysílání, často dochází k jevu, kdy určité pořady přebírá jako vzorce chování.

Agresivita a násilí prezentované v masmédiích každopádně působí na zdravý vývin našich dětí. Děti v ranném věku nerozeznají co je realita a co ne a nemají možnost zvážit možné důsledky. Již od dětství je dobré, aby při sledování televize s dítětem byl nablízku dospělý a dítěti vše vysvětlil. Větší nebezpečí spočívá ve společném sledování televize mladistvými. V případě, že sledují pořad, kde se ukazuje otevřeně násilí, může dojít k situaci, kdy se k takovému jednání vzájemně povzbuzují.

Bylo by ale velkou chybou konstatovat, že masmédia mají jen škodlivý vliv. Je mnoho pořadů, ze kterých může mládež přebírat pozitivní vzorce chování. Je zde celá řada pořadů, kde v pořadech pro nejmenší vítězí dobro nad zlem nebo v televizním zpravodajství policista dopadne pachatele trestného činu. Zde se jedná také o projev určité agresivity vůči pachateli, ale tato agresivita je dobrá a žádoucí. Je třeba, abychom byli naším dětem nablízku při rozhodování, co je dobré a co špatné.

2.2 Osobnostní faktory

Příčiny vzniku agresivity u jedince nelze hledat jen v prostředí, které ho obklopuje. Určitá část závisí také na vnitřních vlohách a předpokladech jedince. Příčiny agresivity nelze hledat jen v rodině, škole a televizi.

S těmito faktory se již rodíme a jejich množství žádným způsobem nemůžeme ovlivnit. Lze upravit pomocí výchovy částečně jejich míru, ale to je vše, co můžeme dělat.

Z celé řady faktorů ovlivňujících naši osobnost je možno uvést např. dědičnost, nižší hodnotu IQ nebo poškození centrální nervové soustavy.

Dědičnost

Dědičnost je neopominutelným vnitřním faktorem, protože již narozené dítě má dané charakterové rysy a vlohy. Dědičnost také způsobuje to, že se u dítěte projevuje impulzivně, má kolísavou náladu nebo citově otupělé. To vše může vést k agresivním reakcím na určité podněty. Nelze ovšem říci, že vrozené předpoklady zásadně ovlivní chování dítěte, protože odpovědná výchova ovlivní mnohé.

Snížené IQ

Děti se sníženou hodnotou rozumových schopností mají velké potíže ve všech oblastech života. Tyto děti jsou od dětství mnohem citlivější k možným škodlivým vlivům rodičů. Ve škole mají potíže jak se spolužáky, tak i s pedagogy. Podle Vágnerové ale není nižší úroveň inteligence faktorem, který by nějak podstatně ovlivňoval vznik poruchového chování.¹¹

Poškození centrální nervové soustavy

Rizikovým faktorem během prenatálního nebo perinatálního vývoje jsou úrazy hlavy. Ty mohou vyvolávat syndrom hyperaktivity nebo epilepsie atd.¹²

¹¹ Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999.

¹² Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999, s. 275

3. Nejčastější projevy agresivity

3.1 Šikana

Samotný pojem šikana nelze jednoznačně definovat. Z časového hlediska se jedná o mladý pojem, jehož aktuálnost v poslední době vzrůstá. Český význam slov šikana a šikanování je odvozen z francouzského výrazu *chicane*, který v překladu označuje zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, byrokratické lpění na liteře předpisů, například vůči podřízeným nebo vůči občanům od nichž šikanující úředníci zbytečně vyžadují nová potvrzení atd.¹³

V širším slova smyslu označuje lpění na byrokracii, utlačování a mocenské zneužívání. V užším smyslu značí psychologický nátlak ve skupině, násilí proti jedinci nebo skupině, týrání a agrese ve skupině nebo proti skupině. Prvním, kdo pojem šikana zavedl byl psychiatr Petr Příhoda, který veřejně poukázal na dění v armádě v době socialismu mezi tzv. „mazáky“ a „bažanty“ a promluvil tak o značně tabuizovaném tématu.¹⁴ Každopádně se jedná o projev sociální patologie. Protože následkem šikany je bolest, ublížení nebo poškození druhého člověka má šikana status násilí a agresivního chování vůči druhé, poškozené osobě. Šikana je vnímána jako nemoc, protože napadá vztahy mezi lidmi na sociální úrovni, je vědomá a často plánovaná.¹⁵ Šikanou označujeme takové jednání, kdy jedinec nebo skupina žáků prostřednictvím manipulování a agrese utiskuje spolužáky.¹⁶ Čas, kdy si třída rozděljuje role a utváří normy je také časem zvýšeného rizika vzniku šikany. To se děje ve středním školním věku. Podle M. Vágnerové je šikana chování jednotlivce nebo skupiny, které je zaměřené proti slabšímu jedinci, který není schopen uniknout nebo se bránit.¹⁷ Šikana je projevem jedincem získaného postavení ve skupině. Bývá často

¹³ Říčan, P.: *Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál, 1995.

¹⁴ Příhoda, P.: *Systematická psychotraumatizace ve skupině*. Spektrum psychoterapie, 1989.

¹⁵ Vaníčková, E.: *Cesta za poznáním šikany, šikanování mezi dětmi*. Praha: Jakub Mrázek, 2002.

¹⁶ Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001.

¹⁷ Vágnerová, M.: *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha: Karolinum, 2001.

doprovázena fyzickou silou a bývá často mířena proti sociálně neatraktivním žákům s nízkou skupinovou prestiží a nízkým sebehodnocením. V dnešní době bohužel již můžeme mluvit i o šikanování pedagogů žáky. K profilu agresora patří také to, že na fyzicky a osobnostně silnější si většinou netroufá.

Šikana se týká celé třídy nebo skupiny a signalizuje narušení mezilidských vztahů a morálky. Podle psycholožka D. Heřmanské je šikanování komplexním pojmem. Obsahem pojmu jsou prvky urážky, vydírání, útisku, omezování osobní svobody, ubližování na zdraví.¹⁸

V této práci se věnujeme ve valné většině problému násilí žáků proti žákům, zřídka proti pedagogům v rámci středoškolského studia. Znaků šikany zde můžeme nalézt nepřehledné množství. Velkým negativem současnosti je neexistence jakéhokoliv právního předpisu, který by řešil problém šikany jak na úrovni žáků, tak i žáků a pedagogů.

Pro vnitřní potřeby škol byla šikana definována Metodickým pokynem ministerstva školství jako jakýkoli způsob chování, který má za cíl způsobení újmy jedinci, žáku nebo skupině žáků. Jedná se o opakované projevy jedince nebo skupiny jedinců proti jednotlivci nebo skupině, kteří nejsou z různých důvodů schopni obrany. Pod pojem šikana lze zahrnout jednání počínající přehlížením, nadávkami, dále užití fyzického násilí a různé formy sexuálního obtěžování. Největší nebezpečí šikany spočívá v dopadu na duševní a tělesnou stránku jedince.¹⁹

3.1.1 Příčiny šikany

Kořeny šikany jsou jednoznačně obsaženy v sociálním prostředí, které nás obklopuje a toto prostředí se často označuje jako sociální toxin nebo jed. Příznačné pro tento jev je jeho výskyt v ranných fázích života dítěte. Na výskyt

¹⁸ Šturma, J.: Šikanování a šikanování jako pedagogický problém. Hradec Králové: LÍP, 2001.

¹⁹ Metodický pokyn MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení.

sociální patologie má vliv mnoho sociálních toxinů a jejich význam a důležitost není možné kategoricky určit vzhledem k odlišné kultuře rodinného života a individuálnosti osobnosti člověka. Podle E. Vaníčkové lze příčiny šikanování rozdělit do několika skupin: *celospolečenské příčiny*, *individuální predispozice*, *rodinné predispozice*, *ekologické predispozice*, *kulturní predispozice* a jako poslední skupinou jsou *predisponující životní okolnosti*.²⁰

Nejdůležitější je zjistit příčiny agresorova chování na jedné straně a důvod proč má druhá strana postavení oběti. Jedině tak lze každý případ individuálně vyřešit.

Profesor P. Říčan zabírající se problematikou šikanování rozlišuje čtyři hlavní motivy nebo příčiny šikanování.²¹

- 1) ***Tlak kolektivu*** – jedinec je nucen, aby se choval tak, jak společnost očekává; např. chlapec má být mužně tvrdý, nikoliv změkčilý, nemá se bát dostat ránu a v případě potřeby ji i někomu dát. Je-li jedinec pod konstantním tlakem „být takovým, jakým mám být“ a je-li ke své budoucí sociální roli veden, vnímá, že jedinci v tomto procesu slabí jsou zpravidla terčem pohrdání a posměchu.
- 2) ***Touha po moci*** – přání ovládat druhého ať už za účelem prospěchu nebo uspokojení vlastního ega. Touha po moci ovládat někoho jiného je silná i ze zcela racionálních důvodů. Ovládáme-li nějakého jedince, pomůže nám to splnit vlastní přání a dosáhnout jakéhosi uspokojení.
- 3) ***Motiv krutosti*** – psychoanalýza předpokládá, že vidět někoho trpět působí jedinci potěšením, aniž by se jednalo o jedince se sklony k sadismu. Tento motiv je často považován za spíše okrajový. Při šikaně je tento prvek osobnosti uspokojen – agresor si vychutnává utrpení druhého.

²⁰ Vaníčková, E.: *Cesta za poznáním šikany, šikanování mezi dětmi*. Praha: Jakub Mrázek, 2002, s. 4

²¹ Říčan, P.: *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha: Portál.

4) **Zvědavost či experiment** – týrání funguje do určité míry jako pokus. Agresor je zvědavý a zkouší, jak bude druhý jedinec reagovat na ponížení a bolest, jak se projeví jeho strach.

K výskytu šikany je třeba splnění těchto základních podmínek :

- šikanující agresor
- šikanovaná oběť
- sociální skupin nebo např. školní třída, která šikanu připustí

3.1.2 Znaký začínající šikany

Rodiče by neměli brát na lehkou váhu stížnosti dítěte, protože to se v takové situaci neodvážív rodičům svěřit, že je terčem šikany. Varovným signálem může být neklidný spánek, nechův docházet do školy a výrazné zlepšení psychického stavu během prázdnin.²²

Typické znaký chování z pohledu rodičů :

- časté změny nálad dítěte v průběhu kratšího časového období
- ranní nevolnosti a snaha vyhnout se docházce do školy
- ve volném čase dítě zůstává doma samo
- kázeňské tresty za pozdní docházku do školy
- velké množství ztracených věcí
- poškozené oblečení
- neomluvené absence ve škole

Typické znaký důležitý pro učitele :

²² Antier, E. *Agresivita dětí*. Praha: Portál, 2004, s.69

- o přestávkách se dítě straní kolektivu a nemá zájem na dění ve třídě
- při projevu před kolektivem je nejisté a nervózní
- zhoršení prospěchu
- projevy smutku a deprese
- zanedbaný zevnějšek
- opakované stopy fyzického násilí, pro které má různé výmluvy
- je centrem posměchu a ústrků ze strany spolužáků, před kterými se nebrání

3.1.3 Vývoj šikany

Šikana je proces, ve kterém lze většinou rozlišit několik stadií. Podle M. Koláře lze rozlišit pět stupňů vývoje šikany ve škole. Níže uvedené schéma ukazuje proces negativního vývoje dynamiky ve skupině, který má za následek zborcení skupinových vztahů.²³ Těmito stádii jsou:²⁴

Zrod ostrakismu

Jedná se o mírnou, převážně psychickou formu násilí, kdy je člen skupiny vytěsněn na kraj a necítí se dobře. Je kolektivem neoblíben a neuznáván. Zbývající členové skupiny proti němu intrikují, odmítají ho a nechtějí se s ním bavit. Takovéto klima ve skupině tvoří úrodnou půdu pro vznik šikany a nese sebou zárodky příštího nezdravého vývoje.

Rostoucí manipulace spojená s fyzickou agresí

V době růstu skupinového napětí se ostrakizovaní spolužáci stávají cílem ostatních spolužáků. Ti se tak zbavují negativní energie, která pochází například z pocitu nervozity z blížící se zkoušky nebo obavy z vyučujícího. V tomto stadiu vzrůstá manipulace a objevují se první známky fyzického násilí.

Vznik jádra

²³ Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001, s. 36

Jedná se o zásadní prvek, kdy se vyčleňuje skupina agresorů. Tato skupina systematicky spolupracuje a pro své záměry si hledá nejvhodnější oběti. Na začátku se cílem šikany stávají jedinci, kteří se již v této roli ocitli a v hierarchii kolektivu stojí nejnižše.

Přetížení norem většinou

Většina kolektivu přijímá normy agresorů a ty se stanou jakýmsi nepsaným zákonem. V tomto čase získává na intenzitě tlak ke konformitě, kterému se většina kolektivu nedokáže postavit. Ohrožení jedinci ve skupině si vytvářejí jakousi rezervní identitu vyhovující skupinovým vůdcům. Vlivem tohoto skupinového klimatu se výrazně mění i chování jinak bezproblémových a klidných žáků, kteří se aktivně účastní ponižování vybraných jedinců.

Fáze dokonalé šikany

Konečné stadium, kdy násilí je přijato jako norma chování ostatními spolužáky. V této fázi se šikana mění v každodenní skupinový program. Žáci se dělí na dvě skupiny. Na skupinu těch, kteří mají právo na vše a ty, co nemají právo na nic.

3.1.4 Různé formy šikany

I když svět šikany ve škole je rozsáhlý, neexistuje velký počet forem šikany. Existují ale některé formy, který je nutné věnovat pozornost.²⁵

Podle Koláře (2005) lze neobvyklé formy šikany rozdělit na několik skupin a podskupin:

- *Syrové a nezakryté ohrožené bazální potřeby pedagoga, útok na jeho integritu (zde jde o to, že se pedagog stane náhodným svědkem velmi brutální šikany)*
- *Změna v základním schématu šikanování:*

²⁵ Kolář, M. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2005, s. 131

- šikana v uzavřených zařízeních (zde často násilí prorůstá do oficiální struktury)
- šikanování ve škole se zvláštní organizací výuky (díky propojování tříd se může zvýšit počet skupin nakažených šikanováním)
- rasově motivovaná šikana (oběť je provinilá svojí rasou)
- šikana umocněná drogou (agresivitu prohlubuje přítomnost drogy)
- “dobrovolné“ otročení (sami oběti si řeknou, kdy budou vykonávat nějakou činnost)
- sexuální šikana (v popředí je zde sexuální násilí)
- šikana v rámci integrace (při začleňování handicapovaného mezi nepostižené děti)

Tyto skupiny šikan, právě díky své specifčnosti, vyžadují změnu vyšetřovacího postupu a kladou vysoké nároky na osobnost pedagoga.

3.1.5 Následky šikany

Šikana znamená výrazné porušení skupinových vztahů. Poškozenými nejsou jen oběti, ale i agresori a posléze celá skupina.²⁶

Šikana přináší postiženým celoživotní trauma, poruchu emočního prožívání a narušení vývoje celé osobnosti. Dlouhodobé snášení bolesti přetěžuje organismus a často vede ke vzniku stresového onemocnění, které se projevuje neurotickými příznaky. Šikana má vážné fyzické i psychosociální následky a v krajních případech může skončit pokusem sebevraždy dítěte.

Sociální frustrace, malá schopnost navazování a udržování vztahů, negativní vztah ke vzdělávání, lidem, neklid a špatná nálada, to vše jsou psychické následky šikany. Poruchy spánku, častá únava, špatné studijní výsledky a neúspěšný soukromý život, to jsou znaky závažnějších stupňů šikany.

²⁶ Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001, s. 99

Osobnost oběti se vyznačuje tím, že nemá snahu zlepšit své společenské postavení, ale zůstává v pozadí ve všech oblastech života. V případě pozdního odhalení šikany nastává totální kolaps organismu, který způsobuje vznik řady psychických i somatických onemocnění.

Na straně druhé zanechává šikana následky i u agresorů. Patří sem zejména zhoršení školního prospěchu, členství v různých závadových partách a nevhodná organizace vlastního volného času. Pokud jedinec svůj postoj nezmění, potom má v dospělosti problémy se zákonem a jeho postoj ke společnosti je ryze antisociální.

3.2 Urážky

Nelze brát na lehkou váhu, když se dospívající nebo dítě stane terčem slovního napadení. Jedná se o akt skutečné agrese jestliže je jedinec napaden na veřejnosti pro svůj vzhled nebo původ.²⁷

Vnější projev agresivity nemusí být jen fyzické násilí. Mezi její další opomíjené projevy patří nadávky a vulgární urážky. Tyto navenek méně výrazné projevy agresivity mohou u citlivějších jedinců vyvolat stejnou odezvu jako ty nejhrubší projevy. Výsledkem bývá u postižených jedinců pocit zbytečnosti a méněcennosti. Podle Wikipedie²⁸ je nadávkou myšleno úmyslné hanlivé nebo urážlivé oslovení, které bývá obvykle součástí slovního osobního útoku.

Nadávky můžeme rozdělit do několika skupin:

- mající souvislost se sexuálním chováním
- urážlivě popisující ženu nebo ženské chování
- související s vylučováním
- označující různá zvířata

²⁷ Bourcet, S., Gravillonová, I. *Šikana ve škole, na ulici, doma. Jak bránit své dítě...* . Praha: Albatros, 2006, s.13

²⁸ *Nadávka* [online 2010-10-20], poslední aktualizace 12. 10. 2010. Wikipedie. Dostupný z <http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/140277-nadavka>

- označující podle odumřelých částí rostlin
- náboženské výrazy
- rasistické výrazy
- šovinistické výrazy
- odborné termíny označující tělesné nebo duševní nedostatky
- označování výrazných tělesných znaků
- novotvary

Mládež nejčastěji směřuje nadávky proti svým vrstevníkům. V dnešní době ovšem není nic zvláštního, že cílem nadávek jsou dospělí a mezi nimi bohužel i rodiče a pedagogové. Takovéto způsoby vyjadřování mládež přebírá většinou od svých starších spolužáků, kamarádů, masmédií a někdy bohužel i od rodičů.

V některých případech se stává, že mládež obrátí agresi proti sobě. Jedná se například o projevy, kdy postižený mluví sám se sebou, nadává sám sobě, obviňuje se. Toto je časté u jedinců, kteří byli přísně vychováváni a za své nezdary mají sklon k sebetrestání, protože za každým osobním neúspěchem vidí své osobní selhání.

3.3 Vandalismus

Podle Wikipedie²⁹ je za vandalismus považováno svévolné poškozování a ničení veřejného i soukromého majetku, které pachateli nepřináší žádné materiální obohacení. Pachatel obvykle nemá pro tento čin žádný motiv, koná tak pouze pro potěšení či potřebu odreagování.

Vandalismus se odehrává ve vrstevnické skupině, kde takovéto jednání přináší jedinci uznání a vyšší status ve skupině. Tomuto jednání je prisuzován i určitý sociální podtext, protože je prováděno ve skupině a vyznačuje se

²⁹ *Vandalismus* [online 2010-10-20], poslední aktualizace 4.10.2010. Wikipedie. Dostupný z <http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/180414-vandalismus>

spoluprací členů skupiny. Pro toto jednání je příznačný pocit společně sdíleného strachu, který posiluje vazby ve skupině. Dalším typickým znakem je anonymita, protože je zde možnost splynutí s davem.

Vandalismus může mít celou řadu podob. V současnosti patří mezi nejvíce viditelné formy tzv. graffiti. Jedná se o malby pomocí sprejů na části budov, prostředky městské hromadné dopravy, vlaky nebo stěny podchodů a nadchodů. Důsledkem bývají vzhledem k dnešním cenám velké škody na majetku.

4. Právní důsledky a trestnost šikany

V právní oblasti se s výrazy šikana a šikanování setkáváme často. Ve slovníku cizích slov je tento pojem definován jako *hovorový výraz pro pronásledování, záměrné, zbytečné obtěžování, nespravedlivé obviňování, trestání, týrání*. Naše současná právní úprava tento výraz nepoužívá. Naše právní úprava šikanou označuje úmyslné jednání namířené proti jinému subjektu, útočící na důstojnost člověka. Šikana je nebezpečný projev sociální patologie omezující svobodu člověka, ponižuje lidskou důstojnost ve své podstatě a v těch nejhorších případech způsobuje újmu na zdraví nebo majetku.

V současnosti věnujeme velkou pozornost ochraně lidských práv dětí. Nesmíme však zapomínat, že oproti každému právu na straně jedné stojí na straně druhé stojí i právní odpovědnost za své jednání. Tuto skutečnost by si měla mládež také uvědomit. V dnešní době nemáme k dispozici žádnou právní úpravu, která by se týkala problematiky šikany mezi studenty a ani mezi studenty a pedagogy. Sám pojem šikana je velmi rozsáhlý, protože její projevy zahrnují jak přímé fyzické napadení, krádeže, tak i psychický nátlak na oběť. Pro tuto potřebu byl za účelem komplexního řešení šikany Ministerstvem školství vydán metodický pokyn, kde je vymezen problém šikany. Obsahuje pokyny pro pracovníky škol jak šikaně čelit a předcházet. Týká se však jen

školního prostředí a neřeší všechny možné právní důsledky. Vše ostatní je nutné dovozovat v rámci správního, občanského nebo trestního práva.³⁰

V našem trestním zákoně nejsou pojmy šikanování a šikana definovány, protože se jedná o pojem velmi široký a rozsáhlý. V praxi to znamená, že policie nevyšetřuje trestný čin šikany, ale trestné činy, u kterých pachatel naplnil jejich skutkovou podstatu. Mezi tyto trestné činy patří například ublížení na zdraví, omezování osobní svobody, krádež a celá řada dalších.

4.1 Řešení školní šikany

Tato šikana se odehrává přímo v objektu školy nebo jejím blízkém okolí. Z tohoto pohledu je jasné, že škola je také prvním místem, kam by se měli postižení obrátit. Přehled o tom, jaká je situace ve škole, by měl být záležitostí pedagogů a ostatních pracovníků školy. V mnoha případech se ale stává, že rodiče i pedagogové odmítají myšlenku, že by se něco takového mohlo stát jejich dětem nebo ve školním zařízení, které navštěvují. V případě selhání autority pedagoga nezbyvá než se obrátit na školní řád, který obsahuje zásady chování na půdě školy a určuje sankce za jeho porušení. V případě toho, že není možné vyřešit situaci s pedagogem je možné požádat o pomoc školské správní orgány. Mezi ty patří orgány státní správy ve školství (ředitel školy, orgány kraje, Česká školní inspekce, Ministerstvo školství, jiné ústřední orgány) a orgány samosprávy (obec jako zřizovatel základních škol a kraj jako zřizovatel středních škol). Poslední možností řešení šikany je podání trestního oznámení na agresora pro spáchání trestného činu. Ve většině případů k trestnímu stíhání vůbec nedojde nebo je zastaveno, a to z důvodu pro nedostatek věku pachatele.³¹

³⁰ Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001, s. 213

³¹ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákon, § 25

V případě morální újmy nebo materiální škody se lze domáhat náhrady v občanskoprávním řízení, kde lze uplatnit žalobu na náhradu školy nebo žalobu na ochranu osobnosti.

Největším problémem při trestání agresorů je většinou jejich nízký věk, který je nedostatečný pro občanskoprávní či trestněprávní odpovědnost. V mnoha případech díky nízkému věku pachatelů lze použít jen výchovná opatření, která jsou nedostatečná a poškozeného mnohdy neochrání. V mnoha případech sama oběť pod pohrůžkou násilí sama páchá trestnou činnost a tím se stává nedůvěryhodnou v očích pedagogů a jiných orgánů, protože nemůže dokázat, že jednala pod nátlakem.

4.2 Role pedagoga

Pedagog je vždy první osobou, na kterou by se měly šikanovaní žáci popřípadě jejich rodiče obracet se svými problémy. Mezi povinnosti každého pedagoga patří preventivně působit proti výskytu šikany, chránit žáky před šikanou a povinnost dohledu nad žáky během vyučovacích hodin, přestávek a všech školních aktivit mimo objekt školy. V případě, že šikana je výsledkem zanedbání povinností pedagoga, je řešena jako porušení pracovně právní odpovědnosti.³² To je dále řešeno zaměstnavatelem jako porušení interních předpisů, ze kterých lze vyvodit např. snížení mzdy. V nejzávažnějších případech lze pedagoga trestně stíhat.³³ V úvahu přichází ublížení na zdraví dle § 146, 147 trestního zákona v případě, že agresivní jedinec fyzicky ublíží jinému žákovi a pedagog měl povinnost a mohl tomuto činu zabránit, ale bez vážného důvodu tak neučinil, lze ho stíhat za trestný čin nedbalostního charakteru. Dále se jedná o nadřizování dle § 366 trestního zákona v případě, že agresivní žák svým jednáním naplňuje skutkovou podstatu některého z trestných činů

³² Metodický pokyn MŠMT č. 28275/2000-22 k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení.

³³ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákon

a pedagog tomuto žákovi pomáhá a úmyslně mu umožňuje vyhnout se ochrannému opatření, trestu nebo trestnímu stíhání, lze jeho jednání posoudit jako trestný čin. V případě, že pedagog nepřekazí jednání, které má zákonem stanovené znaky zvlášť závažného trestného činu, i když by mu nezpůsobilo žádné značné nesnáze, může být stíhán za trestný čin nepřekážení trestného činu dle § 367 trestního zákona. V případě, kdy by pedagog podněcoval žáka k trestnému činu lze ho stíhat za podněcování dle § 364. Pokud pedagog schvaluje jednání, které je trestným činem, je možné ho stíhat za schvalování trestného činu dle § 365 trestního zákona.

4.3 Role agresora

Jestliže se zabýváme odpovědností agresora, která vyplývá ze školního řádu, tak v tomto případě je možné agresora některým z výchovných opatření dle školního zákona. Mezi nejzávažnější výchovná opatření patří nepodmíněné a podmíněné vyloučení ze školy. Za lehčí provinění lze uložit důtku třídního učitele, napomenutí nebo sníženou známku z chování. Jestliže se bavíme o trestní odpovědnosti, je třeba si uvědomit, že k potrestání pachatele je důležité, aby dosáhl určité věkové hranice. Specifické pro dobu studia na střední škole je, že v době studia střední školy dochází k dosažení pro zákon dvou věkově důležitých hranic tj. 15 a 18 let. S dosažením 18 let věku nastává již plná trestní odpovědnost podle trestního zákona. U mladistvých ve věkovém rozmezí mezi 15 – 18 rokem života existuje již také trestní odpovědnost dle trestního zákona. Ta je však omezena výčtem trestních opatření, mezi které patří podmínka a veřejně prospěšné práce. Oproti plnoletým pachatelům jsou u této věkové kategorie trestní sazby sníženy na polovinu. Problematické je trestně stíhat agresora, který ještě nedovršíl 15 rok věku, protože ten není ještě trestně odpovědný. Neznamena to ovšem, že provinilec v tomto věku nemůže být nijak postižen. Jeho trestní odpovědnost je posuzována podle jeho mravní a rozumové

vyspělosti vzhledem k věku. V případě této věkové skupiny pachatelů nedochází ke klasické trestní odpovědnosti, ale i tak se orgány činné v trestním řízení touto problematikou zabývají a soudem jsou za tyto protiprávní činy ukládána výchovná opatření. Ta zahrnují dohled, ochrannou výchovu či umístění v ústavu. Pro pachatele trestných činů, kteří ještě nedovršili 18 rok věku platí zvláštní režim. Tuto problematiku upravuje zákon zákoně o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a soudnictví ve věcech mládeže (zákon číslo 218/2003 Sb.). Ten za mladistvé považuje osoby, které již dosáhly 15 roku věku a zároveň nedovršily 18 rok věku a děti do 15 let věku.³⁴ Mladistvým může soud uložit tato opatření: trestní, ochranné a výchovné. Soud má také možnost od uložení opatření upustit.³⁵ Mezi trestní opatření patří obecně prospěšné práce, peněžité opatření a peněžité opatření s podmíněným odkladem výkonu.³⁶ Mezi ochranná opatření patří ochranné léčení, ochranná výchova a zabránění věci či jiné majetkové hodnoty.³⁷ Mezi výchovná opatření patří dohled probačního úředníka, probační program, výchovné povinnosti, výchovná omezení a zabránění věci či jiné majetkové hodnoty.³⁸

³⁴ Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, § 5

³⁵ Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, §§ 9, 10, 11, 12, 13

³⁶ Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, § 24

³⁷ Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, § 21

³⁸ Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, § 15

5. EMPIRICKÉ ŠETŘENÍ

5.1 Předmět výzkumu

Výzkumem se pokouším zmapovat postoj pedagogů, rodičů a žáků k problematice agresivity žáků středních škol. Pohled z pozice pedagoga jsem volil proto, protože jejich pohled na situaci je nestranný, protože nemají oproti rodičům citové vazby k žákům. Pohled z pohledu žáků a rodičů jsem volil z důvodu objektivnosti výzkumu. Prostředí středního školního věku jsem volil jednak z důvodu toho, že žáci již dosahují plnoletosti a dále z toho důvodu, že míra jejich situace by neměla umožňovat řešit jejich problémy agresivními excesy.

5.2 Výzkumný cíl

Mým výzkumným cílem je ukázat problém agresivity žáků středních škol z pohledu pedagogů, rodičů a učitelů. Toto téma je v současnosti široce diskutované nejen ve spojení se školní docházkou. Skrze pedagogy výzkum ukazuje důvody agresivity žáků.

Výzkum také navrhuje prostředky, které by dle vyjádření pedagogů pomohly předcházet nebo snížit agresivitu žáků na přijatelnou míru.

5.3 Metodologie šetření

Ke zjišťování potřebných údajů jsem použil metodu krátkého řízeného rozhovoru. Odpovědi jsem si zapsal a vyhodnotil v rámci odpovědí na jednotlivé otázky. Informace jsem získal jak od pedagogů, kteří pracují na střední škole, která je zakončena maturitní zkouškou nebo odbornou zkouškou. Informace jsem získal krátkým neformálním rozhovorem vzhledem k neochotě pedagogů

rozebírat toto citlivé téma. Většina těch, kteří rozhovor odmítli, se vyjádřila v tom smyslu, že v dnešní době ekonomické krize si nemůžou žádné problémy dovolit a musí si se vším poradit sami. Složení výzkumného vzorku bylo nahodilé a sestávalo se z osmi pedagogů s praxí od tří do patnácti let. Ve vzorku byly tři ženy. Dále jsem získal informace od třech žáků a třech studentů.

5.4 Výzkumné otázky

Všem dotazovaným jsem položil tři jednoduché otázky:

- a) *Setkáváte se v současnosti s projevy agresivity u žáků?*
- b) *V čem vidíte důvody tohoto chování?*
- c) *Jaké je podle vás řešení tohoto problému?*

5.4.1 Setkáváte se v současnosti s projevy agresivity u žáků?

Na tuto kladenou otázku odpověděli všichni dotazovaní učitelé kladně. Rozdíl nastal až v druhu agresivity. Všichni dotazovaní uvádějí, že v rámci vyučovacích hodin se žáci agresivně projevují, tak že se verbálně urážejí vulgárními výrazy. Dva z dotazovaných uvádějí, že se setkali s případem fyzické potyčky během výuky. Rozdíl je také v tom, zda vyučuje muž či žena. K ženám si agresivní žáci dovolí mnohem více než k mužům. Podle všech agresivita značně vzrůstá o školních přestávkách, kde se cílem agresorů stávají fyzicky slabší spolužáci nebo spolužáci, kteří se výrazně odlišují od průměru například stylem oblékání. První příklad je typický pro chlapce, druhý pro dívky. Co se týče odpovědí žáků, ti odpověděli, že dnes nepovažují tento jev za nic mimořádného. Dotazovaní rodiče odpověděli, že je to problém školy.

5.4.2 V čem vidíte důvody tohoto chování?

Všichni dotazovaní se shodují, že existuje více příčin tohoto chování. Rozdíl nastává v hlavní příčině, kde se dotazovaní učitelé dělí na dvě poloviny.

Jedna vidí hlavní příčinu v osobnostních vlastnostech žáka tj. v jeho psychice. Zde podle dotazovaných rozhoduje inteligence, um a psychická odolnost. Druhá vidí hlavní příčinu v rodinném a sociálním prostředí, které žáka obklopuje. Zde rozhoduje emoční a finanční stabilita rodiny, ale i kvalita sociálního okolí. Zajímavý je postoj dvou ze třech rodičů, kteří si myslí, že toto chování je problém školy, protože žáci zde tráví velkou část času. Žáci na tuto otázku neměli žádný názor.

5.4.3 Jaké je podle vás řešení tohoto problému?

V odpovědi na tuto otázku se tázaní pedagogové dělí na dvě skupiny. Tři z nich preferují preventivní opatření k omezení agresivity žáků, která zahrnuje hlavně utváření zdravých mezilidských vztahů mezi žáky navzájem, žáky a pedagogy. Jako velmi důležitý vidí zdravý vztah mezi školou a rodinou.

Pět dotazovaných klade důraz na sekundární prevenci, která zahrnuje řešení již vyskytnutého problému. Potrestání viníka by podle nich mělo být takové, aby potencionální agresory odradilo od tohoto jednání. Rodiče shodně odpověděli, že řešením je spolupráce rodiny a školy. Naopak žáci vidí zodpovědnost v přístupu pedagogů.

5.5 Vyhodnocení výsledků šetření

Z proběhlého výzkumu vyplynulo, že projevy agresivního chování nejsou u současných žáků středních škol nic mimořádného. Všichni dotazovaní se shodují v tom, že v rámci vyučování si dokáží a musí udržet pořádek sami. Rodiče ve

většině mají ten názor, že v rámci výuky je to pouze problém vyučujícího, ale na straně druhé vidí zlepšení situace ve spolupráci rodiny se školou. Žáci vidí tento problém ve dvou rovinách. Nevhodné chování k vyučujícím neodsuzují tak, jako jednání některých jedinců uvnitř kolektivu. Zlepšení současné situace vidí v přístupu školy, ne sami v sobě.

6. Některé formy prevence a náprava

Je evidentně zřejmé, že agresivita mládeže ve středoškolském roste, to je nepopíratelný fakt. Mládež samotná si tento jev neuvědomuje, protože je jím každodenně obklopena a chybí jí jakýsi pohled zvenčí. V opačném případě se málokdy svěří rodičům, dospělým a požádá je o pomoc, protože má problém. Vše zbývá na dospělé části populace, aby se skutečností zvyšující se agresivity bojovala.

„Vlastním nástrojem primární prevence je ovšem výchova a osvěta. Ta se provádí na různých úrovních: na té nejobecnější sdělovacími prostředky, na méně obecné ve školách a v nejrůznějších jiných společenských institucích, nejkonkrétněji a nejúčinněji ovšem v rodinách.“³⁹ Prevencí lze předejít projevům negativní agresivity našich dětí vůči svému okolí. Jestliže prevence selže, měli bychom přistoupit k fázi nápravy. Náprava znamená obtížný a časově náročný proces, který je podmíněn dostatkem oddanosti a trpělivosti od dospělé části populace. Děti, mládež se vzájemně odlišují nejen fyzicky, ale hlavně svými osobnostními dispozicemi, na které je nutné brát zřetel. Nemalý vliv na mládež má okolní prostředí, kde žije a tráví volný čas. V případě, že rodiče ani škola si problémem neví rady, je vhodné využít odborné psychologické pomoci specializovaného pracoviště.

³⁹ MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. s. 16

6.1 Prevence v rodině

Nejhorším, co můžeme udělat rozhněvanému dítěti je to, že ho okřikneme, aby se ztišilo. Měli bychom naslouchat.⁴⁰ Je jasné, že rodina má v prevenci a nápravě první místo. Pro prevenci je nejdůležitější, aby společně strávený čas rodičů a dětí byl co největší. Je nutné s dětmi co nejvíce mluvit, sdílet s nimi jejich problémy a radost. Pro naše děti a mládež celkově má velký význam, jestliže se najde někdo, kdo jim naslouchá, hovoří s nimi a prožívá společně s nimi jejich radost. Jedině při rozhovoru se je možné dozvědět, co je v chování dobré a to, co je špatné a samo dítě si to neuvědomuje. Nesouhlasný projev rodičů s případným nevhodným chováním je důležitá preventivní funkce rodiny. Důležité je, aby dítě rozpoznalo, že se jedná od odmítnutí způsobu jeho chování, ne jeho samotného.

Narození dítěte by mělo být počátkem procesu jeho směřování k bezproblémovému chování. Je třeba nastavit přesná a jasná pravidla, které by měly být pro děti závazné a přizpůsobené věku. Výsledkem takové výchovy by měl být člověk bez problémů se zařazením do společnosti, který v ní bude bez problémů fungovat a bude zvládat komunikaci s lidmi v jakékoliv situaci. Nejen negativní hodnocení závadového chování dítěte a dodržování stanovených zásad, ale hlavní a nejdůležitější je příklad rodičů. Nejvíce nevhodným příkladem jsou agresivně chovající se rodiče, kteří se vulgárně vyjadřují jak doma, tak i na veřejnosti. Proto je důležité, aby se rodiče dodržovaly stejné zásady jako ty, co vyžadují od svých potomků. Jako prevence je důležité, aby rodiče netolerovaly jakékoliv náznaky agresivního chování svých potomků a v případě, že se vyskytnou, je třeba je ihned potlačit.

⁴⁰ KŘIVOHLAVÝ, J. *Jak přežít vztek, zlost a agresi*. Praha: Grada, 2004.s.60

6.2 Prevence ve škole

Právě pedagogové jsou těmi, kteří by měli, jako druzí v řadě, bojovat s agresivitou žáků. První na řadě je rodina. K tomu, aby tato snaha nevyzněla doprázdna je důležité, aby pedagog pro žáka představoval vzor a autoritu.

Mezi důležité součásti prevence v boji s agresivitou žáků řadíme například pochvalné posouzení práce pedagogem, snahu pedagoga o atraktivitu výuky, úkolování studentů pracemi, ve kterých vynikají, začlenění sociálního učení do běžné výuky. Pro případ, že se již u žáka objevily agresivní sklony, je třeba takovéto jednání veřejně razantně odsoudit a ukončit. Pro případ pohovoru s agresivním žákem se doporučuje tento pohovor vést individuálně. V žádném případě ne před třídou, kde by mohl jedinec vycítit podporu kolektiva zaujmout útočný postoj. Dále by měl následovat rozbor žákova chování a jeho dosavadních studijních výsledků. Nedílnou a důležitou součástí je podpora ze strany rodičů. V rámci tohoto pohovoru by mělo dojít k informaci o žakově prohřešcích, informaci o možném trestu a projevu zklamání nad žakovým chováním. Právě v tomto okamžiku je důležité, zda je pedagog studentem považován za dostatečně silnou autoritu. V případě, že si student nevezme z tohoto pohovoru ponaučení má pedagog možnost jeho chování oznámit rodičům. V rámci školních opatření lze udělit důtku třídního učitele nebo snížit známku z chování. Vážnější prohřešky lze řešit vyloučením či přeložením na jinou školu. Ve vážných případech připadá v úvahu umístění v diagnostickém ústavu.

6.3 Preventivní spolupráce rodiny a školy

Mnoho učitelů prožívá pravidelně strach a má trému před schůzkami rodičovského sdružení. Když tyto pocity začnou rodiče sdílet, vzniká napětí. Téma sporů s rodiči se objevuje na každém kurzu o konfliktech ve škole.

Existují také školy, kde mají učitelé a rodiče oboustranně dobré vztahy. Dosahují toho většinou na akcích, při kterých se spolu seznámí.⁴¹

Nejjednodušší a známá lidská vlastnost je vidět vinu jen v těch druhých. To se děje i ve vztazích mezi rodinami a školami. Školy se hájí tím, že si žáci přinášejí špatné návyky ji ze svých rodin. Druhá strana svádí špatné chování svých dětí na školní prostředí či nekompetentnost pedagogů. Ať už je pravda na jedné nebo druhé straně je dobré si uvědomit, že souhrnem informací z obou stran získáme celkový obraz o chování a myšlení našich potomků. Důležité si je třeba uvědomit, že v případě problému je nám škola důležitým pomocníkem. Často však nastává situace, kdy rodiče problémového žáka odmítají spolupráci nejen školy, ale i jiných institucí. Pramení to z toho, že si nechtějí připustit problémy s výchovou svých potomků. Na druhé straně je ale velká část rodin, která nabízenou pomoc přijme. Ta je potom většinou realizována formou individuálních pohovorů s žákovými rodiči. Pro takovouto spolupráci je důležité, aby pedagog získal důvěru rodičů a ti naopak uvěřili, že se snaží pomoci jejich dítěti. Východisko z této situace nebývá jednoduché a role pedagoga spočívá v návrhu řešení. Konečné řešení je na rodičích.

6.4 Vhodné volnočasové aktivity

Vyjma doby strávené ve škole nebo vypracováním domácích úkolů má mládež dostatek volného času. Je vhodné, abychom naše děti také zapojily do různých domácích prací. V případě velkého množství volného času se mohou naše děti začít zabývat různými závadovými aktivitami. Mezi ty patří například členství v různých závadových partách, kde je agresivita normální součástí skupiny a může vést i k trestné činnosti. To je také hlavní důvod toho, abychom volný čas našich dětí plánovali. Jestliže začneme včas je velká šance, že si naše

⁴¹ ŠIMANOVSKÝ, Z. *Hry pro zvládnání agresivity a neklidu*. Praha: Portál, 2002. s.12

děti vytvoří pravidla, která je budou provázet celým životem. Co se týče plánování volného času jej dobré jej plánovat společně se svými dětmi a brát na zřetel jeho zájmy a koníčky.

„V dosavadním vývoji vznikly a dodnes působí různé typy sdružení dětí a mládeže, která vznikala a rozvíjela činnost z různých společenských a výchovných příčin a v odlišných podmínkách jednotlivých zemí.“⁴²

V našem státě existuje řada subjektů, která se zabývá volným časem dětí a mládeže. Je možné si vybírat z velké řady zájmových činností, mezi které patří například sportovní oddíly, kde se může mládež věnovat jak kolektivním sportům (lední hokej, fotbal, volejbal atd.), individuálním sportům (plavání, atletika, tenis atd.). Pro umělecky zaměřené existují různé výtvarné nebo hudební aktivity. Dále může mládež využívat celé řady vzdělávacích center, která jsou zaměřena například na historii, přírodu, práci s počítačem atd. To je jen malý výčet aktivit, kterým se mládež může věnovat ve volném čase. Při plánování volného času si je třeba dát pozor na opačný extrém tj. nenaplnit volný čas mládeže těmito aktivitami tak, že krom nich nezbyde čas na nic jiného.

6.5 Preventivní působení výchovných poradců a odborníků

Jestliže prevence selže a žák se i nadále projevuje agresivně, nastává čas věnovat se nápravě. Ve velké většině případů stačí domluva rodičů nebo pedagoga, ale někdy toto selhává a je třeba využít specializovaných odborníků. Mezi ně řadíme výchovné poradce, školní psychology, pracovníky pedagogicko – psychologických poraden a střediska výchovné péče.

Výchovného poradce lze nalézt na každé střední škole. Tuto funkci vykonává kvalifikovaný a zkušený pedagog. Jeho úkolem je pomáhat studentům, rodičům

⁴² HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál, 2004. s.171

a pedagogům, jestliže nastane problém ve výuce nebo s chováním žáka. Z vlastní zkušenosti mohou říci, že tato funkce je spíše okrajová a výchovný poradce je spíše využíván, co se týká problematiky navazujícího studia či výběru zaměstnání.

Školní psycholog je většinou společný pro více škol a na každé škole mívá zřízeno detašované pracoviště. Právě impulsem k vytvoření těchto pracovišť byl stále rostoucí počet žáků s výchovnými a studijními problémy. Školní psycholog řeší problémy nejen studentů, ale i celých tříd, pedagogů a rodičů. U tohoto pracovníka je nutností dokonalá znalost prostředí, protože ta mu dává možnost včasného řešení problémů. V pedagogicko – psychologických poradnách se řeší výchovné a vzdělávací problémy. Řeší se zde také profesně – orientační problémy, osobní a rodinné problémy, poruchy učení a chování. Výhodou těchto pracovišť je, že zde pracují pracovníci specializovaní na určitou oblast problematiky. Ve střediscích výchovné péče se pracovníci věnují mládeži, u které může potenciálně nastat nebo již nastala porucha v chování, či závadové sociální jednání. Úspěšnost této instituce je založena na ochotě klientů spolupracovat, protože spolupráce je dobrovolná. Kromě individuální terapie je zde uplatňována například skupinová terapie. Mimo výchovné péče tato střediska plní také informační funkci pro školská zařízení a jejich důležitou funkcí je také prevence. Ta spočívá ve vyhledávání mládeže, která je potencionálně ohrožena nebo již narušena za účelem poskytnutí včasné pomoci.

6.6 Podpora státu

S možností řešení tohoto problému do budoucna přišel i současný ministr školství Josef Dobeš, který navrhl postup, založený na tom, že zástupci základních a středních škol budou s rodiči podepisovat smlouvu o chování dítěte ve výuce.

"První krok je debatovat s odborníky a širokou veřejností, co by v této smlouvě mělo být. Já mám takovou představu, že by tam mělo být třeba specifikováno, za jakých podmínek je možno odebrat nějaký předmět (dávám do závorky mobil), nebo by tam mohlo být, když je žák svým chováním nezvladatelný, jaká alternativa v tom vyučování by měla být, to znamená, že by si mohl jít sednout s výchovným poradcem či psychologem." Tím by se podle něj české školství přiblížilo západnímu tím, že by byl tento postup popsán ve smlouvě podepsané rodiči. Existence dohody má být navíc součástí Školského zákona.⁴³

⁴³ Radio.cz [online]. 2010 [cit. 2010-12-09]. Smlouva s rodiči žáků. Dostupné z WWW: <<http://www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/smlouva-skoly-s-rodici-zaku>>.

7. Souhrn

Tato práce nastiňuje problém agresivního chování mládeže, která se nachází ve středním školním věku. Ukazuje negativní společenský jev růstu agresivního chování, rozdíly v projevech agresivity v rámci pohlaví a její stupně. V práci jsou ukázány příčiny agresivního chování v návaznosti na nejbližší okolí a osobnostní dispozice. V další části jsou popsány nejčastější projevy agresivního chování. Mezi ty se řadí urážky, nadávky, projevy vandalismu a šikana. Té je věnován větší prostor z důvodu závažnosti a dopadu na oběť. Práce také ukazuje možnosti zlepšení a cestu k nápravě současného stavu.

Summary

This paper outlines the problem of aggressive behavior in youth, which is located in a middle-school age. It shows a negative social phenomenon, the growth of aggressive behavior, differences in the expression of aggression in terms of sex and its degree. The paper indicated the causes of aggressive behavior in response to the immediate surroundings and personal disposition. The next section describes the most common manifestations of aggressive behavior. Among those ranks insults, abuse, vandalism and bullying. That is given more attention because of the severity and impact on the victim. The work also indicates opportunities for improvement and the way to remedy the current situation.

7. Závěr

Důvod výběru mého tématu je, že již dlouhou dobu pracuji u PČR a sleduji jak agresivita mládeže neustále roste. Bohužel se dá říci, že s klesajícím věkem stoupla i brutalita a závažnost činů. Je mi jasné, že takto rozsáhlou problematiku

nelze postihnout celou. Problém agresivního jednání je značně široký. Agresivita se projevuje mnoha způsoby, které jsou navzájem provázané a její pochopení žádá pružný přístup všech zainteresovaných.

Proběhlý výzkum ukazuje zkušenosti pedagogů s agresivitou žáků a její nejčastější projevy. Pedagogové také sami navrhuji způsoby řešení této situace a metody prevence. Výzkum potvrdil již známý fakt, že agresivita mládeže vzrůstá a pravomoc pedagogů z hlediska současné legislativy je nevelká. Z výzkumu vyplývá, že pedagogičtí pracovníci vidí jako dvě hlavní příčiny agresivity mládeže osobnost žáka a jeho nejbližší prostředí. Sami navrhuji prostředky k předcházení či zmírnění následků agresivního chování.

V rámci boje proti agresivitě mládeže a agresivitě celkově bychom si měli uvědomit o co se vlastně jedná, kde hledat její kořeny, jak se jeví navenek a jaký volit postup jestliže chceme snížit její intenzitu nebo ji úplně utlumit. Příčin agresivního jednání je více. Zásadní vliv na chování mladého člověka má jeho nejbližší okolí a v první řadě rodina, ve které vyrůstá. Dalším místem se zásadním vlivem na formování mladého člověka je školní prostředí, které v případě záporného vztahu ke vzdělávání a pedagogům působí také negativním vlivem. Se školou souvisí také vliv vrstevníků, protože mládež v tomto věku aspiruje na členství v nějaké partě, kde dochází k jednotě postojů a chování. Fenomémem poslední doby, který neustále zvyšuje svůj vliv na mládež jsou masmédiá a z nich nejvíce internet. Sledování různých nevhodných pořadů bez výkladu rodičů, co je dobré a co je špatné, může také zásadně ovlivnit vývoj mladého člověka. Nebezpečí spočívá v tom, že si z nesprávného vzoru vytvoří vzorec chování. Kromě okolního prostředí ovlivňují chování mladého člověka také jeho vnitřní faktory. Každý jedinec se narodí s určitou psychickou výbavou, kterou nelze změnit, ale pouze částečně ovlivnit. Dále vyjma dědičných faktorů může zde působit oslabená inteligence a různá onemocnění nervového systému.

Důležité je znát, jak se agresivita mládeže projevuje, protože bez této znalosti s ní nelze úspěšně bojovat. Většina lidí si pod pojmem agresivita představuje jen otevřené fyzické násilí, ale k projevům agresivity patří také nadávky a ponižování, které mají dopad na psychiku oběti, ale v dnešní době nejsou mnohdy za projev agresivity ani považovány. Nejlépe je čelit agresivitě ihned v počátcích, kde je největší šance na úspěch. Jestliže se nám to nepodaří, potom se z problému jednotlivce stává problém rodinný a posléze celospolečenský.

A to je ten hlavní důvod proč nelze vyčkávat a snažit se o co největší prevenci. Stejně jako prevence je ale být dobrým příkladem svým dětem a mládeži celkově.

9. Seznam použité literatury

- Antier, E. *Agresivita dětí*. Praha: Portál, 2004, s. 9
- Antier, E. *Agresivita dětí*. Praha: Portál, 2004, s.69
- Bourcet, S., Gravillonová, I. *Šikana ve škole, na ulici, doma. Jak bránit své dítě...* . Praha: Albatros, 2006, s.13
- Čačka, O. *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*. Brno: Doplněk, 2000, s. 338
- Čačka, O. *Psychologie dítěte*. Tišnov: Sursum, 1996, s.86
- Čačka, O. *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*. Brno: Doplněk, 2000, s. 316
- Čermák, I. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta, 1999, s. 13
- Edelsberger, L. a kol. *Defektologický slovník*. Jinočany: H&H, 2000.
- HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál, 2004. s.171
- Jandourek, J.: *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001, s. 16
- Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001.
- Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001, s. 36
- Kolář, M. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2005, s. 131
- Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001, s. 99
- Kolář, M.: *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001, s. 213
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Jak přežít vztek, zlost a agresi*. Praha: Grada, 2004.s.60
- Matějček, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1986, s. 39
- Metodický pokyn MŠMT č. 28275/2000-22 k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení.
- Metodický pokyn MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení.
- Mühlpachr, P. *Sociopatologie*. Brno: Books print s.r.o.,2008. s. 140
- Nadávka [online 2010-10-20], poslední aktualizace 12. 10. 2010. Wikipedie. Dostupný z <http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/140277-nadávka>

Příhoda, P.: *Systematická psychotraumatizace ve skupině*. Spektrum psychoterapie, 1989.

Radio.cz [online]. 2010 [cit. 2010-12-09]. Smlouva s rodiči žáků. Dostupné z WWW: <<http://www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/smlouva-skoly-s-rodici-zaku>>.

Říčan, P.: *Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál, 1995.

Říčan, P.: *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha: Portál.

ŠIMANOVSKÝ, Z. *Hry pro zvládnání agresivity a neklidu*. Praha: Portál, 2002. s.12

Šturma, J.: *Šikanování a šikanování jako pedagogický problém*. Hradec Králové: Líp, 2001.

Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999

Vágnerová, M.: *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Prahy: Karolinum, 2001.

Vaníčková, E.: *Cesta za poznáním šikany, šikanování mezi dětmi*. Praha: Jakub Mrázek, 2002.

Vaníčková, E.: *Cesta za poznáním šikany, šikanování mezi dětmi*. Praha: Jakub Mrázek, 2002, s. 4

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákon

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, § 5

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, §§ 9, 10, 11, 12, 13

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, § 24

Vandalismus [online 2010-10-20], poslední aktualizace 4.10.2010. Wikipedie. Dostupný z <http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/180414-vandalismus>

